

po tistih delih, ki so imela najtrdnejši sloves, po „Le Feu“ na primer, v katerem je opazil, da avtor ni bil tak vojak, kakor bi človek mislil; zamahnil je tudi po „Croix de bois“, katerih avtor je vse bolj pisatelj kot pravi pravcati frontnik, ki robota in juriša.

Njegova metoda je zelo preprosta. Kadar J. N. Cru hoče ugotoviti, je-li pričevalec verodostojen, analizira s skrajno gorečnostjo najmanjše, pa kljub temu najsnovnejše podrobnosti: tako se ljudje na fronti niso oblačili, tako niso govorili, jedli, umirali . . . Malo je knjig, ki bi bile ušle njegovi kritiki (n. pr. Genevoixove in Pezardove). Skoro vsem je dokazal laž, in sicer tisto, ki je najbolj diabolčna: laž iz ničemurnosti.

Zdi se, da je Cru naletel na malo razumevanja. Pisatelji bojevniki so mu vsi skupaj vrgli v obraz svoje pohvale in odlikovanja, kakor da bi to bil kakšen dokaz. Toda le malokateri se mu je postavil v bran s svojo vojaško knjižico.

Pomen njegove knjige je torej v tem, da je pokazal, kako se literarna vrednost knjige ne krije z njeno pričevalno vrednostjo in da se tudi resnični zanos ne krije z resnico.

Najvišja literatura pa nikdar ni izven resnice in stvarnosti. Tolstoj, ki je napisal „Vojno in mir“, je v lastni osebi doživel vojno.

Knjige o vojni, vojni romani, se morajo torej deloma šele napisati, če sploh more roman kedaj podati sintezo tega, kar je bila duša — če se sme tako reči — vojaka, ki je več ko leto dni preživel na fronti.

(Iz rokopisa prevedel J. Prezelj.)

PISMO, KI GA JE PISALA ŽENSKA

FRANCE BEVK

Ne zamerite mi — tako berem v pismu, ki leži pred menoj — teh vrstic. Pismo, ki ga je pisala ženska, porečete. Dà, morda je v njem preveč solzavosti in naivne radosti. Morda. Toda — kako naj pišem drugače, kot sem čutila? Bodi že kakorkoli. Ko ga boste prebrali, ga raztrgajte in vrzite v ogenj. Če ga ne boste brali, boste tako storili isto. Vseeno mi bo, saj tega ne bom vedela. Nocoj, to noč vem in čutim le, da moram povedati vam vsem, četudi tega morda nikoli ne boste izvedeli, kako sem po dolgih dneh samote in otožja nekaj posebnega doživela. Zame nekaj posebnega, a vam se bo morda zdelo smešno. Pa na to še misliti ne maram. Žalost je rada sama, a radost kriči in poje. In ne vprašuje, če se ji ljudje smejejo.

Še danes ta dan sem bila strašno žalostna. Za to nisem imela nika-kega vnanjega povoda. Toda notranji povodi so stokrat bridkejši. Leže

na duši kakor venec trnja in se ne dajo odstraniti. Zjutraj, opoldne in zvečer. In še v noči.

Ko sem se popoldne vrnila iz šole, sem žalost prinesla že s seboj. Sedla sem k oknu svoje sobe, položila roke v naročje in strmela na travnik, ki se vleče za hišo. Nekaj dreves, ki tvorijo gaj, pa potočič, ki ga deli, me — ne vem, zakaj — spominja na slovensko zemljo. In morda še reka tam zadaj, ki šumi med skalami. Prav zato, ker šumi in se peni kakor naše reke. Vse drugo mi je tuje.

Pogosto se mi ranjeni pogled odvrne od pokrajine in se razgleda po stenah, ki sem jih bila našla gole, ko sem prišla. Sama sem jih okrasila. Poleg pokrajinskih fotografij sem razobesila portrete slovenskih pesnikov, ki sem jih bila v teku let izrezovala iz časnikov in jih hranila. Na najvidnejše mesto sem obesila sliko svoje rojstne hiše. Med cvetočim drevjem na zelenem griču slamnata streha in rdeča okna. Akvarel, ki sem ga bila sama napravila kot dijakinja. Ponosna sem nanj, dasi vem, da za druge nima nikake vrednosti. In še slovenske knjige, ki stoje na komodi. Ni jih mnogo, nekatere sem že petkrat prebrala. Večino pesmi znam na pamet. In jih vedno znova prebiram. Nimam časnikov ne revij — kje naj bi jih dobila? — popolnoma sem odtrgana od slovenskega kulturnega življenja. Včasih mi pride čudna misel: ali se še tiskajo knjige v naši besedi? Moj Bog! Te knjige, ki jih imam, se mi zde kdaj pa kdaj spomeniki izumrlega jezika, ki ga edina še znam, a nimam nikogar, da bi z njim govorila.

Pogled na travnik s potokom, na stene s cenenimi slikami, na zaklade naše besede me je večkrat razvedril. Proč, žalost! Tega dne me ni mogel razvedriti. Prebujal mi je nasprotno vse bolestone občutke, ki so me obhajali v tem kraju od prvega do tega dne. In še daleč nazaj. Sedé na stolici, sključena v dve gubi sem podoživljala še trenotek mladostnih sanj, ko sem sveto verjela, da so nekatere stvari v človeku in zunaj človeka nedotakljive. Dà, potem je prišlo drugače. Življenje mi je dan za dnem trše dokazovalo, da je hudič močnejši od Boga. Človek ima eno samo čelo, ki je prešibko, da bi se moglo upreti vsemu svetu. In eno samo srce; še najslabše je prečisto, da bi samo sebe zatajilo.

Tako sem nekega dne stala v vlaku na goriški postaji in čakala, da me popelje na jug. Hlinila sem hladnost, posmehljivost, da bi ne izdala svoje notranjosti. Nekih občutkov, ki sem jih le podmolsko čutila, sem se jasno zavedala šele, ko je vlak vozil čez Sočo in nisem več videla ljudi na postaji. Še dobro se spominjam, bil je jesenski večer, solnce je pravkar zahajalo in mavrično gorelo na oblakih, nad Vipavsko dolino, nad robovi Trnovskega gozda. Še sem gledala skozi okno. In tedaj mi je bilo nenadoma, kakor da se mi je srce nekam zapletlo, zavozlalo in

se s slednjim sunkom vlaka trga od te zemlje, od Krasa, od Vipavske doline, od Gorá, od Brd, od Furlanske ravnine in od hribovja nad Čedadom. Ne, moja bolečina ni bila namišljena, tudi ni bila zgolj duševna, tudi fizična, čutila sem jo po vsem telesu. Ne vem, s kakšnimi čuvstvi so drugi zapuščali domovino. Le to vem, da teh najčistejših, a hkrati najbolestnejših občutkov nikoli ne bom pozabila.

Stala sem ob oknu, stala. Na mojo dušo je legalo vedno težje, me dušilo v grlu in me stiskalo za srce. Branila sem se solz. Nastala je noč. Domovina je ostala daleč nekje v jutrnji zarji. Mimo vlaka so vršele ognjene iskre. Bile so ko napete žice, ki so mi kazale nazaj, nazaj... Vlak me je vozil neznano kam.

Bila sem vsa izmučena, ko sem prišla na mesto. Bolj duševno ko telesno. Šele, ko sem s kovčegom v roki stala na postaji, sem se zdramila iz neke omotice in se razgledala. To je moje novo življenje? Kakor da mi leži na dlani ko pikapolonica in si ga ogledujem. Vas je bila v solncu, v solncu polja, vinogradi, rjava pobočja. Saj morda ne bo tako hudo, sem si mislila. Toda bolj ko sem se bližala vasi, bolj se mi je dozdevalo vse tuje. Poznam čuvstvo človeka, ki pride kot potnik v kak tuj kraj, občuduje romantiko, a že naslednjega dne odide po nove vtise. Jaz pa moram živeti tu, če hočem sploh živeti. Že sem čutila, da se mi duša nikoli ne bo mogla privaditi. Tako sem bila zmedena, tako polna čudnih občutkov, da bi zajokala in se zasmejala.

Zaprta sem se v sobo, hotela sem biti sama, sama. Ne, ne jočem se rada in za vsak nič. Z malimi izjemami je bil vsak jok važen mejnik mojega življenja. Tako tudi ta. Ko sem se izplakala, sem se čutila olajšano, a ne docela potolaženo.

Okrasila sem si sobo, med njene stene sem poskusila pričarati vsaj košček domovine. Nato sem se razgledala. Ne da bi se ne bila hotela vživeti v novo življenje, se hotela zamamiti z vtisi sebi v dobro. Saj mi je bilo vse novo in zanimivo, kot bi bila odprla živo ilustrirano knjigo o tujih krajih in jo brala. Otroci, ki me gledajo z bistrimi očmi, me kličejo za „maestrino“; rada jim imam, dasi se skoraj ne razumemo, ker ne znam narečja. Če le pobožam njihove glavice, mi je laže. In ljudje s svojimi posebnimi navadami, ki jih spoštujem; naivni, prenaivni, „dobri ko kruh“, kakor se glasi njihov izrek. In pesmi in plesi, zemlja v solncu in mehke noči... Toda vse to mi ni moglo ubiti spomina na slovenske vasi.

Sčasoma, ko so mi prvi vtisi in zanimanja obledela, ko sem se privadila kraju, ljudem in otrokom in je postalo življenje iz dneva v dan enako, sem s sladko bolečino v srcu vedno bolj mislila na dom. Hkrati pa sem občutila strašno samoto. In jo občutim še danes. Sama, sama,

grozno sama, ko da visim v praznem prostoru. In nato tista strašna žeja po slovenski besedi. Ne vem, če jo je že kdo občutil tako, kakor jo občutim jaz. Kdaj pa kdaj me spravlja v tako žalost, da se zapiram v sobo in se mi še solnce zdi bridko. V takih trenutkih postajam strašno otročja. Sama s sabo govorim. Sama se vprašujem, sama si odgovarjam. Stene me poslušajo. Stene se mi ne smejejo. Morda me razumejo globlje, kakor bi me mogli razumeti ljudje. Le sama sebi se smejem, kadar se zavem svojega početja. Ali sem znorela? Dà, še danes, še danes. Še sedé na stolci, strmeča na travnik, na potoček, na drevje, sem glasno ponavljala svoje misli. Pomagati pa si ne morem. In prav zaradi žeje po slovenski besedi pišem tudi dnevnik. Nikoli ga nisem pisala, a zdaj mu vsak večer zapram svoja doživetja in občutke. Tako se pogovarjam. Dà, to imenujem pogovor. Nad nekaterimi stvarmi se danes zgražam, ko jih berem, tako sem bila odkrita. Ne bi jih mogla, ne smela ponoviti. Dnevnik bom sežgala, da ne pride komu v roke. In vendar mi bo žal zanj. Ne zaradi vsebine.

To je v glavnih obrisih vse, kar sem ta čas doživela in občutila. Vse, kar sem danes popoldne podoživljala v mislih, kakor da polagam račun o svojem življenju. Ko sem prišla do konca, mi je bilo, kakor da stojim med prepadom. Tako me je stisnilo za srce, da bi bila zavpila. Biló je prvič, da sem začrtila življenje. Čemu živim? Le za hip. Že sem se prestrašila.

Ven moram, sem pomislila. Na zrak. Vzela sem Cankarjevega Kurenta — godba njegovega jezika mi je strašno všeč — odšla sem od doma. Da bi bila sama, popolnoma sama, sem krenila po travniku, ob potočiču, čez nizko pobočje, na katerem so rasle breze. „Med borovjem temnim mlada breza rase“, sem se spomnila Jenkove pesmi, ki sem jo nekoč s solzami v očeh deklamirala v šoli. Krenila sem čez železniški nasip. Na drugi strani so ležala polja, za poljem se je vlekel ob reki dolg, ozek pašnik. Na njem so se pasle ovce. Bosonog pastirček je na skali sedé igral na svirel. Pesem je bila zategla, otožna. Postala sem in posluhnila — četudi me ni spominjala naših gorá, mi je dobro dela.

Krenila sem po stezi, ki je tekla ob nasipu. Nič več nisem videla vasi. Imela sem občutek, da hodim po daljnem, tujem kraju, odrezana od sveta. Odprla sem knjigo in brala. Brala sem glasno, bolje: pela sem. Nato sem zaprla knjigo in oči. Pred menoj so ležale domače vasi, logi in polja, bele ceste so tekle na vse strani. Bilo mi je sladko, a hkrati grenko do solz in ironičnega smeha.

Odprla sem oči. Siva, jesenska pokrajina, nebo na rahlo prepreženo z oblaki. Šla sem dalje. Bila sem sama, nikjer ni bilo videti človeka.

Grabila me je želja, da bi šla daleč, strašno daleč, nekam na konec sveta. Bila sem lahka, brez misli, kakor da vsa plavam v neki namišljeni sladkosti.

Ne vem, koliko časa sem hodila. Na eni strani se je vlekel železniški nasip, a na drugi strani je šumela reka. Za reko se je prožilo položno, pustno, neobljudeno pobočje. Kraj je bil vedno bolj samotni. Dolina se je ožila, kakor da nekje tam v dalji zapira reki pot.

Nenadoma sem obstala. Pred menoj je stala čuvajnica. Na pustem pobočju je bil prekopen in ograjen laz, v njem je rasla zelenjad in nekaj mladih dreves. To ni bilo nič posebnega, a me je vendar čudno prevzelo. Takih lazov sem videla doma premnogo, a tu še nobenega. Zdel se mi je tako slovenski, tako topel in domač, da sem nehote pobožala ograjo.

Steza je peljala tik za čuvajnico. Že sem se hotela vrniti, a me je zamikalo, da bi videla še ostali del doline, ki jo je zakrival kucelj s hišico. Pred čuvajnico sta skakala deček in deklica in se igrala s psičkom. Deklica je bila svetlolasa in sivih oči, a deček, ki je bil manjši, črnkast, le obraza sta si bila podobna. Ko sta me zagledala, sta pustila igro in strmé obstala. Ščene pa je zabevskalo in se mi zagnalo pod noge.

„Tiho, cucek“, sem mu rekla slovenski. „Ta, ta! Glej ga! Tako majhen, pa tako hud!“

Otroka sta za trenotek razširila oči in se spogledala. Nato se je deklica okrenila na peti in planila v vežo.

„Mati! Mati, tu je gospodična, ki govori slovenski.“

Bila sem tako presenečena, da sem obstala ko ukopana. Na prag je stopila ženska in me gledala. Bila je še mlada, a zajetna, ruto je imela zavezano po brisko, roke si je brisala v predpasnik. Zdelo se je, da se me ne upa ogovoriti.

„Vi ste Slovenci?“ sem vprašala negotovo.

„O, Bog pomagaj,“ se je ženska na vsa usta začudila, „odkod ste se pa vzeli? To bo moj mož vesel.“

Tak je bil pozdrav. Tako prisrčnega, iz dna duše prihajajočega še nisem doživela. Ne vem, kaj je bilo zame večje, presenečenje ali radost.

Kajpak, morala sem vstopiti in sestiti. Otroka sta me zijaje, z zanimanjem opazovala. Zanju bom za vedno „gospodična, ki govori slovenski“. Pes me je obvohal. Gospodinja je bila vsa zmedena, ko da je stopil Bog v hišo. Ni vedela, s čim bi mi postregla.

„Nič, nič,“ sem ji rekla, „samo govorimo, dajmo, govorimo!“

V eni sapi sva vpraševali in odgovarjali. Kako, da smo tu? Kdaj smo prišli? Kako živimo? V nekaj minutah smo vedeli vse. Vsaj v glavnem. Tudi njen mož je bil prestavljen. Doma govorijo slovenski, a sicer

do tega dne še niso srečali človeka, da bi se z njim pomenili po domače. To tako dobro dene. Le mož pozna nekega sodnega uradnika v bližnjem mestu. Obljubil je, da jih obišče, a do danes ga še ni bilo. Dolgčas jim je. Pa mož je že star, že dolgo čaka upokojitve. Upa, da jo bo dobil, nato se vrnejo v Gorico, kjer imajo hišo in nekaj zemlje.

Bili smo si ko stari prijatelji, ki so se po dolgem času zopet sešli.

„Čudno smo raztreseni“, sem se ozrla po zahajajočem solncu.

„Počakajte mojega moža“, mi je prigovarjala Brika. „Saj se vam ne mudi. Ne bo dolgo, da pride. Kričal bo, če izve, da sem vas pustila oditi.“

Dà, čakala sem. Ni me bilo strah trde noči. Saj je res kmalu prišel. Črnkasti možiček je že imel nekaj sivih las, lica so mu bila upadla. Z majhnimi očmi je prodiral veselo, nekam globoko v človeka. Usta, v katerih mu je manjkal zob, so se mu sama po sebi smejala. Ko je izvedel kdo sem, se mu je smejal ves obraz, še ramena. Ne, saj skoraj ni mogel verjeti. Iztegnil je roke, kot bi me hotel objeti. Punčka pa mu je v eni sapi pripovedovala, da me je ona odkrila.

Ostala sem pri večerji. Točneje: pri pogovorih, večerja je bila postranska reč. Saj se komaj spominjam, da sem tudi jedla. Čutila sem se vso prerojeno.

„Tako je z nami“, se je železničar z muko otepal narečja, kakor bi se bal osmešiti pred menoj. „Ko sem bil prestavljen, mi je bilo, kakor bi mi bil kdo porezal vse kite. Nisem cigan, da bi se klatil po svetu. Moj oče je bil kmet, že iz mlada sem mislil samo na to, kako bi si pridobil nekaj zemlje in hišo. Štedil sem, še oženil se dolgo nisem, da se mi je želja izpolnila . . . No, dà! Saj ste opazili, da še tu obdelujem zemljo. Ne iz potrebe, iz veselja. In da bi bilo bolj po domače. Morda ne bo dolgo, ko bom zopet videl naše kraje in živel v svoji hiši . . . Kako dobro je, da smo se našli“, si je mel roke. „Tako blizu smo si . . .“

Bilo je že pozno, ko sem se poslovila. Najrajši bi bila ostala. Kajpak, še se bomo videli. Železničar me je spremil do doma. Vso pot mi je živahno pripovedoval o tem in onem, a jaz sem ga poslušala le napol. Bila sem navrhana nečesa sladkega, za nekaj dni neskončno bogata.

Sedela sem v sobi in podoživljala vsako izgovorjeno besedo. Napisala sem dnevnik, a še mi ni bilo do spanja. Zahotelo se mi je, da bi napisala še to pismo. Napisala sem ga. Vam vsem, da boste vedeli za mojo radost, četudi je morda ne boste razumeli in se mi boste smejali. Da bi jo bolje doumeli, tudi samote in bridkosti nisem zamolčala, dasi rada skrivam solze.

Pismo sežgite, da ne pride komu v roke. Bolje je tako.